

МИЛОСАВ БАБОВИЋ

РЕЧ О ЧЕДУ ВУКОВИЋУ*

„У историји човечанства Бајрон је значајнија појава од Наполеона“. Овом мишљу Чернишевски је желео да потврди значај књижевности за људе. Иако уопштена, мисао је у суштини тачна. Зар би античка Грчка без Хомера била за свет оно што је? И Црна Гора без Његоша. Зар би Британија била Велика без Шекпира? Мудри Андрић је избегао уопштеност и сагледао три категорије писаца: код првих је популарност имена већа од значаја дела; код других дело је значајније од имена; вредност дела треће категорије равна је реномеу имена.

Није наш задатак да истрчавамо пред књижевном историјом, која ће меродавно оценити допринос стваралаштва Чедо Вуковића нашој култури. Јер савременицима сметају објективност и одсуство временске дистанце. Морамо веровати у трајну вредност Његошеве мисли — „Вријеме је мајсторско решето . . .“

„Ни трави није свеједно на каквој земљи расте; земља је једна, али свака трава друге сокове упија“, каже наратор *Тихог Дона*. На каквој је земљи растао и какве сокове упијао Чедо Вуковић? Као и сва црногорска деца, растао је уз гусле и приче о ратовима, о јунацима и несојима. Та прва семена најтрајније остају у свести и души и утичу касније на избор животног пута. Чедо Вуковић потиче из добре куће, и по традицији и по учешћу у нашем револуционарном покрету. У његовом племену се двеста година чувао крст који је патријарх Арсеније Четврти оставио кнезу Радоју. А Лалићев Нико Доселић, размишљајући о лику комунисте, каже са сетом: „Нема више Радована Вуковића да, кад је тешко узме најтеже бреме, а кад се даје — да стане у ред задњи“. Такав човек и да није био близак сродник, морао је постати узор.

* На свечаности у Црногорској академији наука и умјетности, 28. фебруара 1985. године.

У есеју „Искушења и победа људскости“ Мило Краљ је са разлогом констатовао да је „Вуковић стваралачку радозналост и снагу усмјерио у више праваца и тако обогатио нашу књижевност значајним резултатима“. У тој вишесмерној оријентацији најбитнија су два тематска круга: НОБ и црногорска историја. Први тематски круг чине приповетке „Кабаница“, „Закоп“, „Гладне очи“ и романи „Висине“, „Мртво дубоко“, „Без реденика“, а други — историјске хронике „Поруке“ и „Судилиште“. Најновији роман „Синови синова“ остварује синтезу обе теме.

Књижевни живот 50-их година, када је Вуковић почео да ствара, карактерише тенденција да уметник више мисли политички него песнички. Она је условљавала схематичан прилаз збивањима револуције, без историјског драматизма и дубље психолошке мотивације. Када се прочита „Мртво дубоко“, први утисак је да нема поменутих недостатака. Већ избором околности у које је ситуирао главног јунака, Вуковић је изградио нову ауторску позицију у третману теме рата: рана Вукманова и земуница условљавају максимум перцепције и рефлексije. Беспомоћно интензивира драматику фабуле. Ма колико принципијелан, чак индоктриниран, Вукман почиње долазити до других сазнања о људима и себи. „Нехотице се удаљио од свог пута“ и три пута је изневерио своја начела: у конфликту са четником Чаприћем, лагао је из страха за живот; иако атеист и интелектуалац, пристао је да крсти Савнино болесно дете; знао је да је Благица Чаприћева жена, а пристао на интиман однос са њом. И све то чини не одустајући од својих уверења. Међутим, контакти са људима довели су га до закључка да је „лакше убити човјека, него примити хљеб из руку његове мајке“. Њега, човека од књиге, изненадили су припрости људи. Савна, оценом: „Не мјери Чапрића по изгледу: лице му је бијело, а душа крастава“. И посебно неписмени Даосав, коме је највећа жалост што ће га „ђеца памтити само као старца, погурена и сиједа“. Али том необичном жалошћу он постаје више живи лик, него чак и дивном етичком поруком: „Бити човјек; Увијек, у свему“.

Иновација овог романа је и у томе што је аутор, уместо традиционалног наратора, сваком јунаку уступио трибину да говори о догађајима како их он доживљава. Чак и дечаку Зару. Формално, њихове исповести су равноправне, из чега наравно не следи да су и њихове оцене разнозначне, и још мање да су њихове истине једнаке. Свака у роману остаје онолико убедљива и вредна колико је била и у стварности.

Иако поступак у грађењу фабуле изгледа рашамонски, аутор не оставља загонетку, већ само остварује разнообразност визије света. Живот релативизира ствари, и ствари добијају улогу судбоносних фактора у животу људском. Аксов џемпер, на пример, на Вукману постаје моменска низа његових мисли, емоција и поступака, од којих је психолошки најмотивисанија одлука да га скине, како не би погинуо у њему. Релативизира ствари и уплитање

случаја у законитости. На пример: командант партизанског одреда има ману: мига једним оком. Предајући заробљенике Вукману, рекао му је: „Немојте их стрељати“ — и намигнуо. И Вукман је стрељао људе. Ко је крив? болесно командантово око или Вукман? Стрељанима се не може вратити живот.

У финалу Вукман је на коњу и пут га води ка планини. Али је јасно да су га нова искуства изменила, па га мучи дилема: „Да ли ћу опет бити онај исти кад се докопам машинке. И да ли ћу као од шале командовати: момци, пуцајте!“

Из романа „Мртво дубоко“ кристалишу се теме које ће се, као лајтмотиви, јављати у следећим Вуковићем делима: тема Црне Горе, њеног историјског пута, и црногорске етике. Кад прочита роман „Поруке“, читаоцу постаје јасно да Црногорци нису само због своје непросвећености прогласили владику Петра првог за свеца. Било је важнијих разлога: пре свега, био је личност изузетног морала, не због владичанског чина, већ због чојства. Веома mudar, даровит беседник, о чему сведоче његове посланице и разговори са главарима и страних изасланицима. По образовању — високо изнад средине, зато је могао да предвиђа како ће се развијати догађаји у Црној Гори и око ње, а народ је то схватао као пророчанства. А најупливнији разлог је, што је био мученик. Три невоље су биле сталне: Турци, глад и закрвљена племена. Уз њих су се множиле друге: претензије Млетака, „куга аустријска“, француска инвазија, интриге и клевете на руском двору.

Из приповедања Владика се доживи у свим битним животним ситуацијама: као народни помириатељ, ратник-војсковођа, дипломата, законодавац, просветитељ. Али да се лик не би преобразио у легенду, а фабула у житије, видимо Владика и у свакодневним приликама: како се дели са калуђером Мргудом; жали се на костобољу и старачку слабост; памтимо како насилу удату девојку ослобађа брака, а попа који ју је венчао кажњава; како му Бајице сметају да обнови манастир; како се спори са Ријечанима око ловишта на језеру. Видимо га како из Трста донесену кртолу сади и обилази башту да види шта ће нићи.

Над разином свакодневности најчешће сретамо Владика како мири братства. Те сцене откривају његов дар психолога и говорника који зна моћ мудре речи. Видимо га, на жалост, како на пољани умира стоји раширених руку, градећи од себе живи крст и надвикујући злу грају, говори: „Убијте прво мене, ако нећете да се помирите“. Оваквим чином стекао је право да каже: „Милије ми је од сваке славе што сам слогу међу Црногорцима градио“. А кад није успевао, онда је коррио: „Да међу Турцима живим, не би толико зулума трпио, колико трпим од Црногораца“.

А колико је пута преко мантије припасивао оружје и јадао: „Не дају да се подњиви ниједна колијевка без грохота пушака“. Своју стратегију изразио је у прекору аустријском мајору Вукасовићу: „Главни стан је тамо где мртве главе зијевају“. Њега тамо

и видимо: на Височици — две ране и 18 заробљених Бушатлијиних барјака. На Крусима опет рањен, и пред њим Бушатлијина глава. Иако је рекао: „Од Косова нијесмо имали веселијег дана“, казао је то ради народа, а лично ни у том трену није био срећан. Слути се да се у души грозио, гледајући како пред њим расте гомила крвљу спечених перчина и гркљана. „Истина је да ми крвава слава никад није била мила“, казао је. Адмирал Сењавин се зачудио његовој молби да руски топови туку само тврђаву дубровачку, а не град, јер „тамо су жене и ђеца“. Чак је жалио што и Бушатлијино тело није сахрањено. И све то открива његову витешку човечност. Ипак, Чедо Вуковић није у „Порукама“ стварао од Владике Петра икону. Поменуо му је и грехове: предао је Долчија Мазуревском; није помогао Карађорђу колико је био дужан. Иако задивљује ауторово знање историјских извора, ипак је требало у себи носити Црну Гору, требало је све проосећати до бола да би се написао овакав роман, чија је, можда, најбоља одлика што нема ни романтизирања ни идеализовања, ни Владике, ни Црне Горе.

Још теже је било створити „Судилиште“. Поред дара овде је била потребна и смелост: усудити се на дијалог са Његошем на свим дубинама и висинама. „Судилиште“ је компоновано на принципима модерног романа. Време радње је максимално скраћено — колико траје пут од Которске луке до Његуша. А простор, на камени круг пречника од неколико километара. Али из тог краткотрајног пута и тијесног локалитета шире се и време и простор, обухватајући сав живот Његошев и све његове путеве по свету. Чак и космос, захваћен његовом мишљу. Од кондензовања времена ритам нарације се максимално динамизира.

У приповедању се осећа атмосфера Кафкиног „Процеса“: живот јунаков је кривица, а свет око њега судница. Његоша окривљују сви: „Суде ми ћутећи, ништа ме не питају, не траже објашњења ни правдања. Не казују ми зашто ме туже... А видим по страни мајке убијених. И суде ми не само под Ловћеном, но свуд, свуд“. У ствари, осећајући блиску смрт, Његош своди рачуне са светом и собом, брани се и сам оптужује. Прво, што су му у шеснаестој години навукли мантију, навалили бreme владике и господара, а — „Нема жалосније судбине на свијету но бити црногорски господар“. Права драма је у отетој младости. Гледао се са ђевојком Мазаровића у Перасту. У Покову видео у очима Софије Пешчурове љубав, али он нема права на ту реч, која није одговарала његовом чину. Уместо тога могао је да исприча шта му је владика Петар рекао на самрти: „Моли се богу и држи се Русије“. Аутор је веома успешно развио психолошки проблем Његошевог односа према владици Петру. Знајући да га Црногорци пореде са стрицем, он осећа извесну завист, и признаје: „И кад ми је помагала твоја сјен стрико, у земљу ме сабијала“. Овим се може објаснити зашто Његош неће да личи на стрица, и хоће да буде *друкчији*. Па каже: „Раде неће бити ни кротки Сава, ни

светац и клетвар као добри стрико Петар . . . И рекох или ћу бити господар, или ме неће бити. И запријетих да се моја ријеч преступити не смије“. Владика Петар је лично саставио епитаф за Андрију Стругара, јунака са тридесет и више рана. А Његош је послао гвардију те „устријелише три Стругара, па домови задимише и изроди се велики разур стругарски“. Владика није имао тамнице; Његош „баца у гвожђа“. Он хоће да народ крене за њим из мрака и пође у слогу, у школу, ка свијету, да стресе племеснки оков. А племенски човек одговара: „Вама цвијеће по образу, ама ја ћу да гинем кад ми неко начепи на племе“. Он жели да их приближи Европи, а Пирко Радоњић му се руга: „Уводиш Јевропу под сламни кров црногорски“. Оптужује га за поразе на Везировом мосту, на Челинском кланцу, за Лесадро, за вешала на сред Црмнице, за Маркишу Пламенца, за Николу Васојевића, за Вукића Попова са Косора, за Тодора Мушкина са браћом.“ Што их потуче на вјеру, невјернице. Што ми бар једног не остави, мајци од заклетве, невладико!“

Кад га нису овако у очи осуђивали, оговарали су га: „Владика не убија пушком, ербо пушка одјекне“; „Кењо Станков, соко, ускочи у Жабљак, а владичина рука не узме Лесадро. Но натраг разбијена носа“. Јунаци са Круса и Мартинића бесне што их није позвао на вечеру у част пруског краља: „Ко си ти Радивоје, ко ти даде право да нас старе потискујеш? Ти китиш одаје оружјем и барјацима које смо ми отели!“ Тужиоцима се придружују чак и родитељи. Томо каже: „Обистинише се моје ријечи: Црна Гора доби господара, а ја изгуби сина!“ У Иваниним ријечима је више и туге и осуде: „Не Раде, побогу . . . Да ми је неко рекао да ћу родит сина који ће бити Црногорце, не бих вјеровала“. Његош је међу најближима толико сам да нема коме предати тестаменат, већ га шаље у Петроград, царској канцеларији: „Нека се моја воља врати Црногорцима преко руског двора, за вишу тврђу и јакост“.

Сви су дијалози, углавном, за васкрснутим жртвама, отуда се душа Његошева претвара у пакао. И зато Вуковић тако често у приповедање уноси Дантеове стихове. А Његошеву одбрану најуспешније формулисао у имагинативној полемици са Вукићем Поповим, који је правдао везе са Скадром разложно: „Не можемо ићи за со преко цијеле Црне Горе, чак у Котор!“ . „Твоја смрт — каже му Његош — нема се чега стићети. Уби те јача истина“. Овде је Вуковић далеко превазишао конкретну разговорну ситуацију и изразио Његошево схватање да постоји хијерархија истина. И да у конфликту носилаца тих истина у преломним историјским тренуцима виша истина победи другу, која такође јесте нека истина, али превазиђена силом која се зове историјска нужност.

У односу тужилаца према Његошу, мислим да је аутор изразио једну типску судбину црногорског човека: да не воли да обожава, да сваком ауторитету хоће да се примакне и осмотри га изблиза, и да каже у очи шта мисли.

Најимпресивнија компонента романа је Његошев доживљај завичајне земље: у којој ће увијек бити „јауковића“, и путеви јој лице на змије или сијев муње; њене жене више туже но што пјевају; ће свака мајка зна каже: ако не браниш образ, шта ћемо бранит; ће исти нож сијече главе и хљеб; земље која нема земље више но у саксијама которских и доброћанских госпа; и људски живјети на том камену право је јунаштво; земље која је имала јунаке, али им није дизала споменике; чија су ћеца кротка и стидљива — колико је камена око њих, а кад се пољуте не грабе камен но се заплачу од јада . . . А послјије израсту у злице, злом се надоје и бездушјем опашу. И носе отете јатагане на чијем сјечиву пише: не носи ме жедна! Аутор је могао да помене још један наш губитак: ми смо једини словенски народ који нема лирску пјесму богате мелодије. Од поклича, лелека и нарицања, заборавили смо да пјевамо.

Избором стожерних личности црногорске историје, Чедо Вуковић је песничком сликом оваплотио друштвени развитак Црне Горе од племена до државе, са свим пратилачким појавама и конфликтима. Зато „Поруке“ и „Судилиште“ стоје у темељу нашег историјског романа. „Песника треба волети да би се о њему писало праведно“, казао је Дучић. Чедо Вуковић заслужује читаочеву љубав, за љубав према земљи и људима о којима пише, за изворно знање народне ријечи, њене интонације и моћи, за скромност и благост нарави које нису честа наша врлина. За мудру комуникацију са савременошћу мислима великих предака, као што је ова Његошева: „Јесам Раде Томов с Његушах, јесам владика и господар и нечесов поета несретњи, јесам Црногорац и Србин и Југословен, и Словен, јесам мрва земног праха под овијем звијездама“.

Чедо Вуковић може да се нада да ће његове књиге дуго живети у душама читалаца. А то је за сваког уметника важније од дугог личног живота.